

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 11, 2021 | 25.11.2021 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2021.11.13](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.13)

УДК 338.001.36

*О. Ю. Ємельянов,
д. е. н., доцент, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ORCID ID: 0000-0002-1743-1646

*О. Л. Мищичин,
доктор філософії в галузі економіки,
асистент кафедри економіки підприємства та інвестицій,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ORCID ID: 0000-0001-7677-4625

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР

O. Yemelyanov

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Business Economics and Investment,
Lviv Polytechnic National University*

O. Myshchyshyn

*PhD in Economics, Assistant of the Department of Business Economics and Investment,
Lviv Polytechnic National University*

FORMATION AND DEVELOPMENT FACTORS OF CROSS-BORDER CLUSTER STRUCTURES

Мета цього дослідження полягала у виділенні, групуванні та встановленні взаємозв'язків між чинниками формування та розвитку транскордонних кластерних структур. Встановлено умови доцільності формування нового або розвитку існуючого транскордонного кластеру з точки зору різних зацікавлених осіб. Виділено чотири основні групи чинників, які справляють безпосередній вплив на формування та розвиток транскордонних кластерних структур, а саме: потребу зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту; наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток транскордонних кластерів можуть забезпечити отримання відповідних ефектів; організаційне та інфраструктурне забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерів; методологічне та нормативно-правове забезпечення цих процесів. Також окремо розглянуто групу економіко-географічних факторів формування та розвитку транскордонних кластерів. Запропоновано модель взаємозв'язків між чинниками, які зумовлюють економічну ефективність утворення транскордонного кластеру, з урахування наявної ієрархії цих чинників.

An effective mechanism for increasing the socio-economic development level of border regions is the formation of cross-border cluster structures in their territories. These structures should include foreign participants from the relevant border regions of neighboring countries. In this condition,

cluster members can gain additional economic benefits by combining their efforts in certain sectors of the economy, reducing the riskiness of activities and the formation of stable long-term cooperation. This has a positive impact on budget revenues, employment levels, the average wage in cross-border regions. Given the significant length of Ukraine's borders, particularly with the European Union, and the insufficient level of socio-economic development of many Ukrainian border territorial communities, the formation and development of cross-border cluster structures are important ways to increase this level. However, the formation stimulating of cross-border clusters by public authorities and local governments requires prior identification and factors analysis in the formation and development of cross-border cluster structures. The research aim is to identify, group and specify relationships between the factors of formation and development of cross-border cluster structures. The expediency formation conditions of a new or development of an existing cross-border cluster from the point of view of various stakeholders were specified. The four main groups of factors that have a direct impact on the formation and development of cross-border cluster structures were specified, namely: the need of stakeholders to obtain a certain effect; the availability of means by which the formation and development of cross-border clusters can provide the appropriate effects; organizational and infrastructural processes security for formation and development of cross-border clusters; methodological and regulatory support of these processes. The economic and geographical factor's group of cross-border clusters formation and development was discussed separately.

Ключові слова: *транскордонний кластер; чинник; формування; розвиток; структура; економічна ефективність.*

Keywords: *cross-border cluster; factor; formation; development; structure; economic efficiency.*

Постановка проблеми. Дієвим механізмом підвищення рівня соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів є утворення на їх територіях транскордонних кластерних структур. Ці структури повинні включати іноземних учасників з відповідних прикордонних регіонів країн-сусідів. За таких умов учасники кластерів можуть отримувати додатковий економічний ефект внаслідок поєднання їх зусиль у певних галузях економіки, зниження ризикованості діяльності та утворення стабільних довготермінових коопераційних зв'язків. Це справить позитивний вплив на бюджетні надходження, рівень зайнятості, величину середньої заробітної платні у транскордонних регіонах. Враховуючи значну довжину кордонів України, зокрема з Європейським Союзом, та недостатній рівень соціально-економічного розвитку багатьох українських прикордонних територіальних громад, формування та розвиток транскордонних кластерних структур є важливими напрямками збільшення цього рівня. Однак стимулювання утворення транскордонних кластерів з боку органів державної влади та місцевого самоврядування потребує попереднього виділення та аналізування чинників формування та розвитку транскордонних кластерних структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі формування та розвитку кластерних структур, зокрема транскордонних кластерів, приділено увагу багатьох науковців. Значних успіхів у вирішенні цієї проблеми досягли такі вчені, як Л. О. Богінська [1], Н. С. Венгерська [2], М. П. Войнаренко [3], Н. Ф. Добрева [4], С. М. Гужвенко [6], А. О. Карп [9], Ю. А. Кормишкін [5], О. М. Маслак [6], Д. В. Мельникова [2], В. В. Осокольський [7], К. І. Полівода [5], В. А. Самофатова [8, 9], О. С. Тудой [5] та ін. Серед іншого, науковцями встановлено сутність та виділено види кластерних структур, досліджено їх складники та співвідношення між ними, обґрунтовано механізми стимулювання процесів кластеризація. Водночас, питання виділення, групування та встановлення взаємозв'язків між чинниками формування та розвитку транскордонних кластерних структур не є повністю дослідженими. Враховуючи актуальність цих питання, існує потреба в їх подальшому вивченні.

Мега статті полягає у виділенні, групуванні та встановленні взаємозв'язків між чинниками формування та розвитку транскордонних кластерних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб утворення транскордонного кластеру або входження певної особи до складу вже існуючого такого кластеру було доцільним, повинна забезпечуватися належна величина економічного, соціального та інших видів відповідних ефектів. Проте оцінювання очікуваної величини таких ефектів внаслідок утворення нового або розвитку існуючого транскордонного кластеру ускладнено наявністю значної кількості чинників, що зумовлюють цю величину. Тому обґрунтування доцільності створення нового або розвитку існуючого транскордонного кластеру повинно базуватися на попередньому виокремленні та групуванні головних чинників, які впливають на процеси такого формування та розвитку.

Як показує досвід господарювання, далеко не усі підприємства, організації та установи є учасниками економічних кластерів, зокрема транскордонних. З іншого боку, не всі діючі кластери успішно функціонують та розвиваються. Отже, існують певні фактори, які зумовлюють ефективність формування нових транскордонних кластерів та сприяють розвитку вже існуючих таких кластерів. При цьому, насамперед, необхідно відзначити, що доцільність формування нового або розвитку існуючого транскордонного кластеру повинна бути оцінена з точки зору таких зацікавлених осіб:

1) підприємств, для яких входження до складу транскордонного кластеру може надати можливість збільшити фінансові результати господарської діяльності [10], скоротити рівень її ризикованості [11] та на підставі цього забезпечити підвищення власної капіталізації. Також підприємства можуть прагнути досягати інші цілі своєї діяльності, зокрема, соціальні;

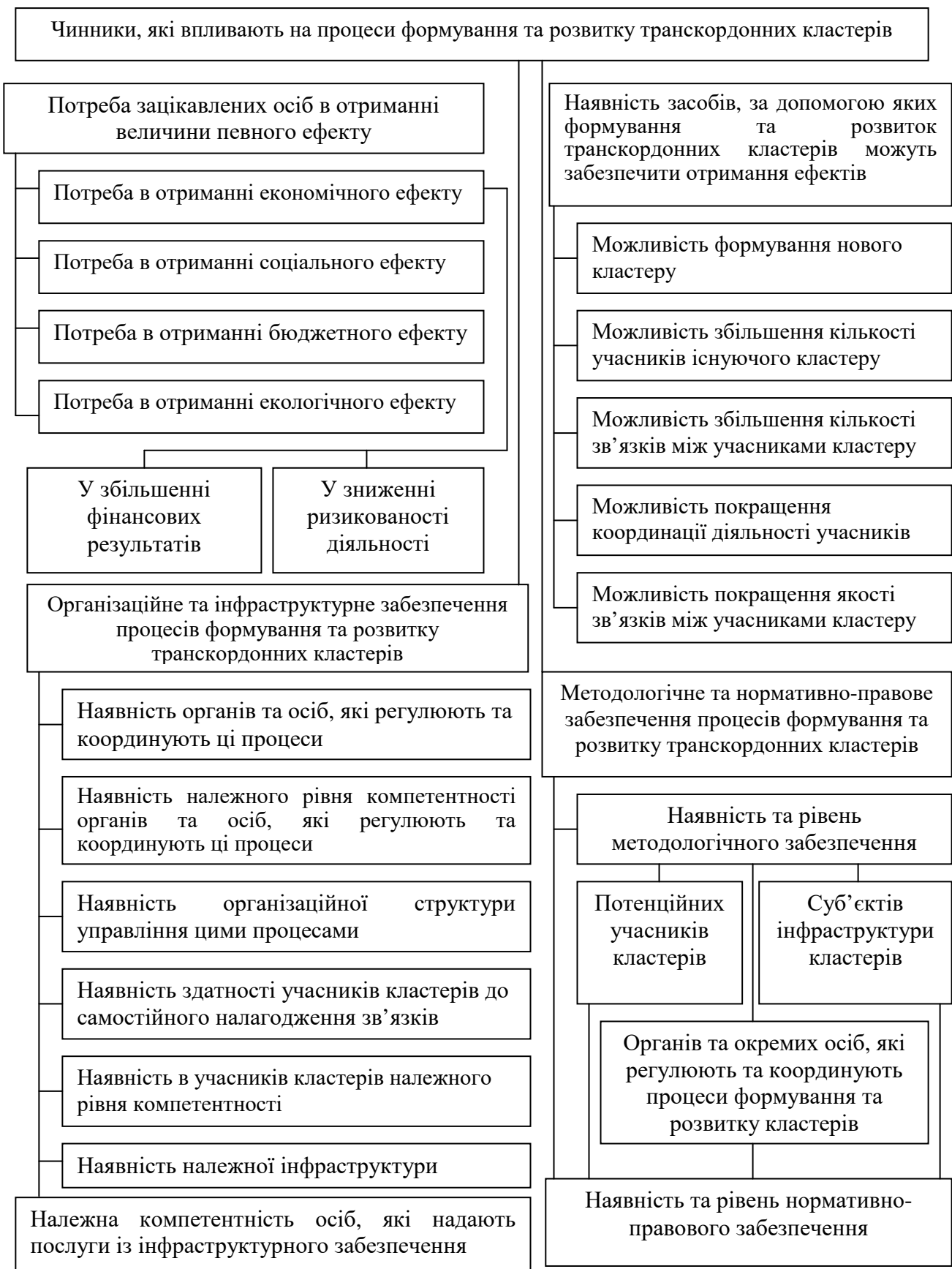
2) організацій, що здійснюють розроблення нововведень, для яких входження до складу транскордонного кластеру може надавати можливість здійснення комерціалізації цих нововведень та отримання необхідних обсягів економічних ресурсів для продовження провадження своєї інноваційної діяльності;

3) державних та регіональних органів влади та суспільства у цілому, для яких створення нових та розвиток існуючих транскордонних кластерів може бути цікавими з точки зору отримання соціального (створення нових робочих місць, покращення умов праці, підвищення рівня її оплати), бюджетного (зростання податкових та інших обов'язкових платежів) та екологічного (покращення стану навколишнього природного середовища) ефектів;

4) суб'єктів ринкової інфраструктури, зокрема фінансових установ, для яких створення нових та розвиток існуючих транскордонних кластерів надає можливість збільшити обсяги господарської діяльності та отримуваних прибутків.

Таким чином, можливо назвати чотири головних видів ефекту від формування нових та розвитку діючих транскордонних кластерів, а саме – економічний, соціальний, бюджетний та екологічний. Відповідно, можливо виділити першу групу чинників, які впливають на процеси формування та розвитку транскордонних кластерних структур, а саме – наявну потребу зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту (рис. 1). При цьому, очевидно, що така потреба існує, загалом, завжди, а питання полягає у тому, наскільки вона на даний час є гострою. Наприклад, можлива ситуація, коли у певному транскордонному регіоні держави існує великий рівень безробіття та значна кількість збиткових підприємств. Отже, у цьому випадку існує гостра потреба у подоланні відповідних негативних явищ, яке може (хоча і не обов'язково) відбутися завдяки створенню та розвитку у цьому регіоні транскордонних кластерних структур.

Важливо наголосити на тому, що існує ієрархія чинників, які зумовлюють потребу зацікавлених осіб в отриманні певного ефекту. Зокрема, стосовно отримання підприємствами економічного ефекту, то потреба у цьому може бути поділена на два складники – потребу у зростанні величини фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання та потребу в зниженні рівня ризикованості цієї діяльності. Своєю чергою, потреба у збільшенні величини фінансових результатів діяльності може бути представлена як така, що містить три складника – потребу в зростанні фізичних обсягів виробництва та збуту продукції та (або) зміни її асортименту, потребу в зниженні питомої собівартості продукції та потребу у збільшенні цін на неї. Однак доволі часто потреби, які знаходяться на одному рівні їх ієрархії, не можуть бути одночасно повністю задоволені. Зокрема, можлива ситуація, за якої зростання величини фінансових результатів господарської діяльності підприємств у разі реалізації певних заходів, спрямованих на таке зростання, супроводжується не зниженням, а підвищенням рівня економічного ризику функціонування цих підприємств.

Рис. 1. Групування чинників, які впливають на процеси формування та розвитку транскордонних кластерних структур

Джерело: розроблено авторами

Друга група чинників, що впливають на процеси формування та розвитку транскордонних кластерних структур, являє собою сукупність засобів, за допомогою яких ці процеси можуть забезпечити отримання зацікавленими особами відповідних видів ефектів. Зокрема, такими засобами можуть виступати: формування нового транскордонного кластеру; збільшення кількості учасників існуючого транскордонного кластеру; збільшення кількості зв'язків між учасниками існуючого транскордонного кластеру; покращення координації діяльності учасників існуючого транскордонного кластеру; покращення якості зв'язків між учасниками існуючого транскордонного кластеру, зокрема, завдяки більш обґрунтованому процесу укладання угод між ними.

Таким чином, наявність чинників другої групи свідчить про те, що формування та розвиток транскордонних кластерних структур можуть, принаймні частково, задовольнити потребу зацікавлених осіб в отриманні певних видів ефектів. Водночас, рівень цього задоволення у кожному конкретному випадку буде різним і залежати, серед іншого, від того, наскільки гострою є потреба в отриманні певних ефектів.

Той факт, що утворення нового або розвиток діючого транскордонного кластеру може у принципі задовольнити потребу зацікавлених осіб в отриманні ними певних ефектів, ще не означає реалізації програми такого утворення або розвитку на практиці. Цілком можливою є ситуація, за якої формування або розвиток транскордонного кластеру може забезпечити суттєвий економічний та (або) інший ефект, однак на практиці такого формування або розвитку не відбувається. Така ситуація може бути зумовлена недостатнім рівнем ще двох груп чинників, які впливають на процеси формування та розвитку транскордонних кластерних структур, а саме: наявного організаційного та інфраструктурного забезпечення та наявного методологічного та нормативно-правового забезпечення цих процесів.

Стосовно наявності організаційного та інфраструктурного забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерних структур, то ця група чинників включає такі:

- наявність органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку транскордонних кластерів. Необхідно відзначити, що ці органи та особи можуть як входити до складу відповідних кластерів, так і знаходитися поза ними;
- наявність належного рівня компетентності органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку транскордонних кластерів, стосовно правильного та ефективного організування цих процесів;
- наявність організаційної структури управління процесами формування та розвитку транскордонних кластерів (зокрема, належним чином побудованих взаємозв'язків між органами та посадовими особами, які здійснюють таке управління);
- наявність здатності існуючих та потенційних учасників транскордонних кластерів до самостійного налагодження взаємозв'язків між собою;
- наявність у існуючих та потенційних учасників транскордонних кластерів належного рівня компетентності у питаннях формування та розвитку цих кластерів;
- наявність належної інфраструктури, необхідної для забезпечення формування та розвитку транскордонних кластерів;
- наявність належного рівня компетентності осіб, які надають послуги із інфраструктурного забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерів, стосовно правильності та ефективності такого забезпечення.

Слід відзначити, що не усі перелічені чинники третьої групи можуть бути однаково важливими у різних ситуаціях, у яких можуть опинитися існуючі та потенційні учасники транскордонних кластерів. Зокрема, далеко не завжди формування та розвиток транскордонних кластерних утворень потребує наявності відповідної організаційної структури управління цими процесами. Можливою є ситуація, за якої створення транскордонних кластерів відбувається виключно завдяки укладанню договорів між їх майбутніми учасниками без залучення координаційних органів. За таких умов важливого значення набуває чинник наявності здатності існуючих та потенційних учасників транскордонних кластерів до самостійного налагодження взаємозв'язків між собою.

Зрештою, щодо четвертої групи чинників, які впливають на процеси формування та розвитку транскордонних кластерних структур, а саме – наявності належного методологічного та нормативно-правового забезпечення цих процесів, то до цих чинників слід віднести, насамперед, такі:

- наявність та рівень методологічного забезпечення органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку транскордонних кластерів;
- наявність та рівень методологічного забезпечення потенційних учасників транскордонних кластерів стосовно їх формування та розвитку;
- наявність та рівень методологічного забезпечення суб'єктів інфраструктури транскордонних кластерів стосовно їх формування та розвитку;
- наявність та рівень нормативно-правового забезпечення органів та окремих осіб, які регулюють та координують процеси формування та розвитку транскордонних кластерів;
- наявність та рівень нормативно-правового забезпечення потенційних учасників транскордонних кластерів стосовно їх формування та розвитку;
- наявність та рівень нормативно-правового забезпечення суб'єктів інфраструктури транскордонних кластерів стосовно їх формування та розвитку.

Необхідно відмітити існування певного зв'язку між переліченими вище чинниками третьої та четвертої груп. Дійсно, від наявності та рівня методологічного та нормативно-правового забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерів безпосередньо залежить здатність відповідних органів, посадових осіб та учасників цих кластерів до ефективного організування процесів їх утворення, функціонування та подальшого розвитку. При цьому методологічне забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерів повинно бути поставленим на наукову основу, тобто виробниками цього забезпечення повинні виступати науковці, що є компетентними спеціалістами у відповідних питаннях.

Необхідно відмітити той факт, що, окрім перелічених вище чотирьох груп факторів, які справляють вплив на формування та розвиток транскордонних кластерних структур, існує також і п'ята група таких факторів, а саме – економіко-географічні чинники. Специфікою цієї групи чинників впливу на процеси утворення й розвитку транскордонних кластерів є те, що, на відміну від перших чотирьох груп таких чинників, вплив економіко-географічних факторів є не прямим, а опосередкованим. Інакше кажучи, економіко-географічні фактори справляють вплив на формування та розвиток транскордонних кластерних утворень не безпосередньо, а через наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток транскордонних кластерів можуть забезпечити отримання певних ефектів. При цьому до головних підгруп групи економіко-географічних факторів слід віднести такі: наявність потенціалу нарощування ділової активності та (або) підвищення прибутковості діяльності підприємств, установ та організацій, що знаходяться у прикордонних регіонах, на засадах створення та (або) розвитку транскордонних кластерів; наявність логістичної інфраструктури, що дає змогу здійснювати матеріальні, фінансові та інформаційні потоки між учасниками транскордонних кластерів, зокрема, наявність усіх необхідних транспортних комунікацій, пунктів перетину державного кордону тощо; наявність зручного розташування потенційних учасників транскордонного кластеру, зокрема, наявність достатньої довжини державного кордону, близькість учасників транскордонного кластеру до джерел необхідних ним ресурсів та ринків збуту їх продукції тощо.

Розглянемо більш детально чинники, які беруть участь у формуванні економічного ефекту від утворення та розвитку транскордонних кластерів. При цьому зазначений ефект буде ототожнюватися з надприбутком учасників кластерів. Його величина являє собою різницю між фактичним та мінімально припустимим обсягом прибутку. Своєю чергою, мінімально припустимий обсяг прибутку визначається як добуток середньорічної величини активів, які беруть участь у його генеруванні, на норму прибутковості інвестицій. Ця норма повинна включати безризикову норму прибутковості інвестицій, а також різноманітні надбавки до неї, серед яких найбільш значною є надбавка за ризикованість господарської діяльності.

Стосовно врахування чинників, які зумовлюють економічну ефективність утворення кластеру, то таке врахування повинно базуватися на попередньому групуванні цих чинників, а також на встановленні зв'язків між ними. При цьому доцільно побудувати модель взаємозв'язків між цими чинниками та їх групами, яка має ієрархічний характер і містить три рівня, а саме (рис. 2):

Рис. 2. Модель взаємозв'язків між чинниками, які обумовлюють економічну ефективність утворення транскордонного кластеру

Джерело: розроблено авторами

1. Базовий рівень, який включає чинники, які лежать в основі формування економічної ефективності утворення кластеру. Ці чинники відповідають напрямкам можливих переваг від входження підприємств до складу кластерних структур. Отже, до чинників базового рівня слід віднести такі, як: зміна обсягів ресурсного забезпечення господарської діяльності; зміна цін на ресурси та витрат, пов'язаних із використанням ресурсів; зміна обсягів послуг, результати яких купуватимуться; зміна цін (тарифів) на послуги, які купуватимуться; зміна виробничої програми та асортиментної політики; зміна норм витрат певних видів економічних ресурсів на виконання деяких видів операцій, пов'язаних із виготовленням та збутом продукції; зміна рівня ризику господарської діяльності.

2. Середній рівень, який містить чинники, які є похідними від чинників базового рівня. Ці чинники включають: зміну обсягів господарської діяльності (насамперед, доходів від реалізації продукції); зміну прибутковості господарської діяльності; зміну вартісної величини активів та зміну норми прибутковості інвестицій. Необхідно відзначити, що між переліченими чинниками існує певний взаємозв'язок. Зокрема, зміна обсягів господарської діяльності, як правило, справляє вплив на її прибутковість. Своєю чергою, зміна величини активів може обумовити зміну обсягів надходжень. Зрештою, зміна норми прибутковості інвестицій може викликати зміну величини активів (зокрема, із зменшенням цієї норми схильність суб'єктів підприємництва до нарощування активів повинна зростати).

3. Вищий рівень, який містить чинники, які безпосередньо впливають на зміну надприбутку потенційного учасника транскордонного кластеру внаслідок його входження до складу певного такого кластеру. До цих чинників належать зміна прибутку та зміна мінімально припустимої його величини.

Отже, якщо розглядати взаємозв'язок між першим та другим рівнями чинників впливу на економічну ефективність входження учасника до складу певного транскордонного кластерного утворення, то з'являється можливість поділу чинників другого рівня на чотири групи, а саме на: фактори, які зумовлюють вплив на обсяги господарської діяльності учасників кластеру; фактори, які впливають на прибутковість цієї діяльності;

фактори, які справляють вплив на обсяг активів учасників кластеру; фактори, які впливають на норму прибутковості інвестицій, прийнятну для учасників кластеру. При цьому можливо є ситуація, за якої один і той самий чинник першого рівня ієрархії чинників справляє вплив на декілька чинників другого рівня.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Доцільно виділити чотири групи чинників, які справляють безпосередній вплив на формування та розвиток транскордонних кластерних структур, а саме: потребу зацікавлених осіб в отриманні величини певного ефекту; наявність засобів, за допомогою яких формування та розвиток транскордонних кластерів можуть забезпечити отримання відповідних ефектів; організаційне та інфраструктурне забезпечення процесів формування та розвитку транскордонних кластерів; методологічне та нормативно-правове забезпечення цих процесів. Окрім перелічених чотирьох груп факторів, які справляють вплив на формування та розвиток транскордонних кластерних структур, існує також і п'ята група таких факторів, а саме – економіко-географічні чинники. Стосовно врахування чинників, які зумовлюють економічну ефективність утворення кластеру, то таке врахування повинно базуватися на попередньому групуванні цих чинників, а також на встановленні зв'язків між ними. При цьому можливо побудувати модель взаємозв'язків між цими чинниками та їх групами, яка має ієрархічний характер і містить три рівня. Подальші дослідження потребують, серед іншого, формалізації процесів оцінювання очікуваних ефектів від утворення та розвитку транскордонних кластерних структур.

Список літератури.

1. Богінська Л. О. Кластерний підхід до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва Сумської області. Вісник Сумського національного аграрного університету. 2009. № 1. С. 248–252.
2. Венгерська Н. С., Мельникова Д. В. Кластеризація як фактор розвитку агропромислового комплексу України. Вісник Запорізького національного університету. 2014. №3 (23). С. 95–102.
3. Войнаренко М. П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів. Економіст. 2008. № 10. С. 27–30.
4. Добрева Н. Ф. Основні напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні. Ефективність державного управління. 2013. Вип. 34. С. 246–253.
5. Kormyshkin Yu. A., Polivoda K. I., Tудоi O. S. World experience of agricultural clusters formation and their development in Ukraine. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка. 2018. Вип. 15. С. 83–89
6. Маслак О. М., Гужвенко С. М. Створення регіональних органічних сільськогосподарських кластерів в Україні [Електронний ресурс]. Інфраструктура ринку. 2017. Вип. 6. Режим доступу: <http://www.market-infr.od.ua/uk/6-2017>.
7. Осокольський В. В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. Економіка України. 2014. № 11. С. 3–12.
8. Самофатова В.А. Формування зернового кластеру як передумова сталого розвитку агропродовольчої сфери Південного регіону. Регіональна економіка 2017. № 1. С. 30–37.
9. Самофатова В. А., Карп А. О. Роль агропродовольчих кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності причорноморського регіону. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 33. С. 154–158.
10. Emelyanov A., Kurylo O., Vysotskij A. Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential. Ekontechmod. An international quarterly journal. 2013. № 4. P. 11–17.
11. Lesinskyi, V., Yemelyanov, O., Zarytska, O., Symak, A., Koleshchuk, O. Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2018. № 6(1), P. 6–16.

References.

1. Bohinska, L. O. (2009), "Cluster approach to improving the efficiency of agricultural production in Sumy region", *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, vol. 1, pp. 248–252.
2. Venherska, N. S. and Melnykova, D. V. (2014), "Clustering as a factor in the development of the agro-industrial complex of Ukraine", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, vol. 3 (23), pp. 95–102.
3. Voinarenko, M. P. (2008), "Clusters as poles of growth of competitiveness of regions", *Ekonomist*, vol. 10, pp. 27–30.
4. Dobrieva, N. F. (2013), "The main directions of development of cross-border clusters in Ukraine", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, vol. 34, pp. 246–253.
5. Kormyshkin, Yu. A., Polivoda, K. I. and Tудоi, O. S. (2018), "World experience of agricultural clusters formation and their development in Ukraine", *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, Serii: Ekonomika*, vol. 15, pp. 83–89.
6. Maslak, O. M. and Huzhvenko, S. M. (2017), "Creation of regional organic agricultural clusters in Ukraine", *Infrastruktura rynku*, [Online], vol. 6, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/6-2017>.
7. Osokolskyi, V. V. (2014), "Clustering is an important factor in increasing the competitiveness of Ukraine's economy", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 3–12.
8. Samofatova, V. A. (2017), "Formation of a grain cluster as a prerequisite for sustainable development of the agri-food sector of the Southern region", *Rehionalna ekonomika*, vol. 1, pp. 30–37.

9. Samofatova, V. A. and Karp, A. O. (2018), “The role of agri-food clusters in increasing the international competitiveness of the Black Sea region”, *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 33, pp. 154–158.
10. Emelyanov, A., Kurylo, O. and Vysotskij, A. (2013), “Structuring expenses of industrial enterprises in the evaluation process of its production and sales potential”, *Ekontechmod, An international quarterly journal*, vol. 4, pp. 11–17.
11. Lesynskiy, V., Yemelyanov, O., Zarytska, O., Symak, A. and Koleshchuk, O. (2018), “Substantiation of projects that account for risk in the resource-saving technological changes at enterprises”, *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, vol. 6 (1), pp. 6–16.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2021 р.